

Iz Valjavčeve riznice kajkavskih riječi

From Veljavec's treasury of kajkavian words

Alojz Jembrih

SAŽETAK

Objavlivanjem »naziva voća« iz Valjavčeve riznice sakupljenih riječi (1867./8.) u Varaždinu i okolici, želi se i ovaj put pokazati leksička vrijednost kajkavskog narječja, posebice stoga što je Valjavčeva prikupljena kajkavska građa bila namjenjena Akademijinu Rječniku. Na temelju sačuvanih podataka podsjeća se na razloge zbog kojih ta građa nije nikada bila uvrštena u spomenuti Rječnik.

»Kako voće zovu« samo je dio iz opširne Valjavčeve riječničke riznice. Nazivi voća, kako ih je Valjavec zapisao, objavljuje se ovdje prvi put u izvornom obliku, s time da je priređivač (A.J.) abecednim redom poredao posebno jabuke, kruške, šljive, breskve, trešnje i orahe. Iz 261 naziva voća vidljiva je raznolika tvorba, akcent i tvorbeni motiviranost samih naziva koji su se prije 123 godine upotrebljavali u Hrvatskom zagorju, Međimurju, Podravini, Prigorju (zagrebačkom) i Štajerskoj (Sloveniji).

ABSTRACT

By publishing the »names of fruit« from Valjavec's treasury of words (1867/8) collected in Varaždin and its surroundings we wanted to show once again the lexical value of the kajkavian material collected by Valjavec was intended for the Academy Dictionary. On the basis of the preserved date, we are giving the reasons why these dialect items have never been included in the aforesaid Dictionary. »How Fruit Is Called« is only a part of an extensive Valjavec's dictionary treasury. The names of fruit, as Valjavec had put them

down, are published here in their original form for the first time, with the editor Alojz Jembrih having separately listed apples, pears, plums, peaches, cherries and walnuts in alphabetical order. The 261 names of fruit reveal varieties in formation, accent and formational motivation of the names, which 123 years ago were used in the regions of Hrvatsko Zagorje, Međimurje, Podravina, Prigorje (of Zagreb) and Štajerska (the Styrian part of Slovenia).

O izražajnoj i semantičkoj vrijednosti kajkavske riječi već su odavno posvjedočili: Ivan Pergošić (1525.-1592.), Antun Vramec (1538.-1588.),¹ Juraj Habdelić (1609.-1678.),² Ivan Belostenec (1593./4-1675.)³ Sušnik-Jambrešić⁴ i mnogi drugi hrvatski pisci koji su pisali kajkavskim jezikom do ilirskog preporoda.

Posvjedočio je, i to ponajviše, Matija Valjavec⁵ (1831.-1897.) boraveći u Varaždinu (1868.) kao gimnazijski profesor, sakupivši u ono vrijeme na kajkavskom terenu 3400 riječi »iz narodnih usta« i poslavši ih glavnom uredniku i obrađivaču Akademijina Rječnika (ARJ).⁶ Tako se Valjavec potvrdio kao jedan od najmarljivijih prinosnika za ARJ s kajkavskog područja.⁷

Da ne bi Valjavčeva prikupljena kajkavska rječnička građa ostala u zaboravu, odlučio sam na svjetlo dana donijeti ove nazive voća što ih je on zabilježio. Ti su nazivi mnogima danas nepoznati. Stariji pak čitatelji možda će ih se prisjetiti i tako si još jednom približiti vrijeme kada su jeli zdrave domaće jabuke, kruške i drugo voće.

Drago mi je što se nazivi voća iz bogate Valjavčeve riznice kajkavskih riječi objavljuju makar i poslije 123 godine od njihova prvog zapisa i Valjavčeve želje da se objave, jer i sâm je Dančiću pisao: »(...) Želim da se štampaju da može, koga bi volja bila, ispraviti što sam ja gdje krivo zabilježio.«⁸

Ovdje predočen Valjavčev popis naziva voća s kajkavskog terena, abecednim redom: jabuke 130, kruške 66, šljive 40, breskve 12, trešnje 8, orah 5, vrijedan su doprinos tvorbi riječi, kajkavskoj akcentologiji i uopće kajkavskom narječju. Taj popis bjelodano pokazuje da je seljak najčešće sâm imenovao različite vrste voća. Uočavamo nekoliko skupina u kojima se vidi da je voće nazvano prema boji i okusu: naprimjer šljiva je: *žutáča*, jabuka: *žutljíka*, *žutánjčica*, *hržénka*, *hrženíca*, *zobeníca*, *žetvénka*; kruška: *zobénka*, *hajdínščica*, *konoplénka* itd. Pojedini sveci u mjesecu također su motivirali nazive voća, naprimjer jabuka: *petróvka* (Petrovo), *ivánščica* (Ivanje), *mandalénka* (Mandalenje), kruška: *jákobovka* (Jakobovo); kakvoća voća dala je sljedeće nazive: jabuka *kisélíca*, *kisélka*, *resítka*, *trdáča*, *trdíčna*, *trdíka*; kruška: *medánjka* (med) itd.; jabuka koja je osobito bila prikladna za pravljenje kolača (savijače, štrudle) nazvana je *pogáčnica*, *pogačónka*, *pogačónká*.

Valjavčevi zapisi posebice su vrijedni i po tome što je zabilježio glasovne varijante jedne te iste jabuke, kruške s različitim akcentom. No šteta je što nije zabilježio i mjesto u kojemu je dotičnu varijantu zapisao.

U želji da pokažem izražajnu vrijednost kajkavskog narječja upravo na primjerima *naziva voća*, kako ih je Valjavec u Varaždinu i okolici zabilježio, ujedno svraćam pozornost na dalju mogućnost obogaćivanja hrvatskog književnog jezika iz kajkavske leksičke riznice kakvu su nam u rječnicima pružili Hebdelić, Belostenec i Jambrešić.

Kako voće zovu

cfr. - confirmo = usporedi.

m - masculinum = muški rod.

f - femininum = ženski rod.

Sve akcente u nazivima voća zabilježio je Matija Valjavec.

Jabuke

adamovčica f

barilček m

barilec m

bàtelega f

belíca f biela, blieda.

belíčnica f sladka.

bikovína f

bikujína f

blažovíka f

bògica f

bogfčica f

božičnica f crljena, debela, po Miholu zrela.

brotníka f

brùncenjka f

brutíka f slatka.

brùtne jabuke.

bùtolenka f bieložuta.

butuláča f

bužlánjka f

bùžlenjka f

cecki devojkini sladke.

cepka f u sredini crljena, na kraju biela.
ciganica f
črlenica f
črlenika f crljena, drobna.
dijččka f
dugalčča f prema dole dugo debela, a kod štingla tanka.
hrženica f malena sladka.
hrženka f
ivánščica f zrela k Ivanju.
ječmenica f velika sladka.
jalšika f
jandrošona f sladka.
janšična f običnije janšične jabuke.
jarmeščica f
ječmenica i ječmenica f zrela kad ječam žanju, cfr. jačmenica.
ječmenika f
ješovka f
jašovična f crvenkasta, cfr. jalšika i ješovka.
kisélica f
kiselika f
kisélka f
kolestníca f žuta kao vosak, se daje razkoliti.
kosmatélka f
kotáčnica f
králjevina f
krastàča f
kùtina f žuta, kad nije zrela kosmata, deva se u zelje.
kutinjàča f crvenobiela, pegava, je bela, rezka.
lèdenica f srednja, hrdjava.
lèdrnica f
lèsica f
lésnika f
lisica f
lisičina f
madofija f cfr. mandafia Belostenec sub jabuka 23.⁹
magdalènka f
mandalènčica f
mandalénka f cfr. magdalenka.
mandaléščica f
margetinske jabuke

medméšica f zrela med mešami = velikom i malom gospodjom,
cfr. memešnica.
meduníka f
meklična ali meklične jabuke.
mešne jabuke, zrele med mešami.
metlíka f cfr. meklična.
mišàнка f
miškaríca f
muškatica f
mùškatnica f cfr. Belostanec sub jabuka 15.¹⁰
muškàtnika f
muškètna f bielozelena.
muškínja f
mùškuta f
muškutnica f
obrstàrica f
obrùpnika f
ošùjka f
palàska f, cfr. pregačnica.
pàrožnica, pàružnica ili pàružne jabuke žutocrljena debela rezka.
peleníka f
pelesíka f na polak zelena, na polak crvena.
petròvka f zrela k Petrovu.
pisaníca f
pisaníka f
pogačnica f rabe za pogače.
pogačóna f
pogačónka f
pregàčnica f cfr. palaska.
presednjàča f
protníca f biela debela tvrda, zimi se jede.
répnica f
resíka f
rèška f
réščica f rezka.
režnjàča f
rožnovíca f
ružmarínka f
skùlika f
smùda f

stùčka f
stùčnica f duga žuta.
šapulka f
šilka f
širòključa f
škrebutika f
špiclin m
štùclin m
štučika f s donje strane špičasta.
tâfetnica, tòfetnica, tâfotnica f
trdáča f
trdična f
trdika f tvrda kao kamen, zimi se jede.
venika f posve zelena.
vidrìca f zelena.
vivodnica f
vrbika f
vùsina f
zelènc m
zelenika f debela tvrda zelena, ništa crljena.
zèlenščica f
zìmica f
zobenica f zrela kad zob žanju.
zobénka f cfr. ovsenka.
željeznica f
žetovne jabuke crvenkaste.
žetvénka f
žutánjčica f
žutljika f debela

Kruške

Bârtolovka f o Bartolu zrele.
bártolšica f
bàsanjka¹¹ f
bélka f
čréšnjavka f
dugica f
grozdénka f divlja, drobna, crljenkasta, zrela kad je berba.

hajdínščica f
ilínjača f
jàkoberka f
jàkopovka f žutocrljena.
jakopòvščica f
japištòlka f
jesénka f
konjárica f
koneplénka f
králjevčica f malena žuta ka Kraljevu zrela.
králjevka f
králjevšica f
královčica f
krámuška f
krvávka f
magdalénka f
magdalénščica f
májmuška f
makárijka f žuta, cfr. Belostenec sub kruška 11.¹²
makávščica f drobna, mekana.
maloméšnica f
mergétiščica f
medánjka f
medénjka f
medméšica f zrela med mešami.
mèmešnica f cfr. medmešica.
mòkavka f
mòkoščica f
mòkvina f
mòkufčica f
nèmeška i nèmiška f
njànčica f
ovsénka f cfr. zobenka.
pèšanjka f
pèščanjka f
petròščica f
petrovàča f
petròvčica f
petròvka f zrela k Petrovu.
pišívka f

} mukavka od muka, melja?

potrkva f butterbirn?
prosenjâča f
sreblívka f
stajníčarica f
strùčka f
šemendija f
špičák f
štrzenjka f
tikvenica f
tikvenjâča f
tikvénščica f cfr. Belostenec sub kruška 8.
tikvenchicza.¹³
velikoméšnica f
zemplénica f
zimica f debela tvrda, zimi se kuha.
zimika f
zímščica f
zobénka f
žítница f
žutíka f

Šljive

bedevníka f
belíca f
beliga f
belika f
bìstrica i bistríca f
češljákica f
črleníka f crljena debela okrugla.
črníca f
drníca f trnica?
drobníca f
drobníka f
drônculja f
dugolâča f
kalánica f
kálanka f
kobíla f

kònjščica f
kruglàča f
krùglica i kruglíca f malena okrugla.
medenika f rana.
mòdreščica f
mudáča f
ošljága f
ošljára f polak crvena, polak žuta.
pesjáča f zrela kad su pasji dani.¹⁴
pèsovka f
práprotnica f
préprotnica f
preprùtnica f } pola bie a pola crljen cfr. praprotnica.
rodníka f crljena drobna jako rodna.
špaika f
špèngli m pl. žute duge.
trnòslavka f
trnòslek f
trnòsljevka f
trojáčnica f
zelènka f okrugla zelena.
zimičnica f
žutáča f
žutíka f

Breskve

duráncija f
glòdara f
golénka f
golica f
golična f crljena kao mandalica.
gorična f debela.
kálanka f
kàmenščica f
krvavica f
krvávka f
málanjka f
šafránjka f

Trešnje

belíca f
belika f
cepanica f tvrda, bliedožuta.
črníca f
črnika f
divljáča f drobna, crna.
vrtičarica f
žutíka f

Orah

kálanec m
koščák m
koščičnjak m droban, tvrd.
košnják m
mehkíš m

Sakupio Matija Valjavec 1868.

Matija Valjavec (1831-1897.)

Kako voće zovu.

br. znači vrst bresaka
jab = = jabuka
kr. = = krušaka
šlj. znači vrst šljiva.
or. = = oraha.
tr. = = trešanja.

adamovčica f. jab.

barilček m } jab.
barilec m }

bartolovka f. kr. o Bartolovu grebu.

bartolšica f. kr.

basanjka f. kr.

batelega f. jab.

bedevnika f. šlj.

belica f. jab. šlj. tr. jabuku je bila

beličnica f. jab. sladka.

beliga f. šlj.

belika f. tr. i šlj.

belka f. kr.

bikovina f. }
bikujina f. } jab.

bistrica i bistrica f. šlj.

blažovika f. jab.

bogica f. }
bogičica f. } jab.

božičnica f. jab. orljena, debela,
 po Mikolu zrela.

bratnika f. jab.

bruncarija f. jab.

brutika f. jab. slatka

brutne jabuke.

bitolenka f. jab. bijeložuta.

butulāca f. jab.

buzlānjka f. }
buzlenjka f. } jab.

cečki devojčini, jab. slatke:

cepanica f. tr. blijedožuta, tvrda.

cepika f. jab. u sredini orljena
 na kraju bijela.

ciganica f. jab.

česljākica f. šlj.

črešnjavka f. kr.

črlenica f. jab.

črlenika f. jab. orljena drobna;
 i šlj. orljena debela okrugla.

črnica f. tr. i šlj.

črnika f. tr.

dijāčka f. jab.

divljāča f. tr. drobna, crna.

drnica f. šlj. (trnica?)

drobnica f. }
drobnika f. } šlj. drobna kao trnina.

drōnculja f. šlj. debela.

dugica f. kr.

dugolāča f. jab.

prama dole dugodebela

a kod „štingla“ tanka, crvena

durāncija f. br.

glōdara f. br.

golēnka f. br.

golica f. br.

golīčna f. br. orljena

gorična f. br. debela.

- grazdenka f. Kr. divlja, drobna,
erbjankasta, zrela kad je herba.
- hajdinsčica f. Kr.
- hrženica f. jab. malena sladka.
- hrženka f. jab.
- ilijnača f. Kr.
- ivansčica f. jab. zrela K Ivanju.
- jačmenica f. jab. velika sladka
- jakobovka
jakopovka f. } Kr. žutoerljana.
jakopovščica }
- jalšika f. jab.
- jandrašona f. jab. sladka.
- jansična f. običniji jansične jabuke
janišćka f. Kr.
jarmesčica f. jab.
- ječmenica : ječmenica f. jab. zrela
kad ječam žanju; cfr. jačmenica.
- ječmenika f. jab.
- jesenka f. Kr.
- ješovka f. jab.
- ješovična f. jab. crvenkasta, ima pege.
kao joha; cfr. jalšika i ješovka.
- Kalanec (Käl..) or.
- Kalanica f. šlj.
- Kalanka f. br. i šlj.
- Kamenščica f. br.
- Kisčica
Kisčika f. } jab.
Kisčka }
- Kobilā f. šlj.
- Kolestnica f. jab. žuta Kds vosak;
nakon se daje razkoliti.
- Konjārica f. Kr.
- Konjšnica f. šlj. debela okrugla.
- Kopt
Konoplēnka f. Kr.
- Kosmatelka f. jab.
- Košćak, m. or.
- Košćinjak m. or. droban tvrd.
- Košnjāk, m. or.
- Kotāčnica f. jab.
- Kraljeviča f. Kr. malena žuta
Ka Kraljevu zrela.
- Kraljevina f. jab.

- Kraljica
Kralješica
Kralovica } Kr.
Kralovka
- Kramuška f. Kr.
Krastāča f. jab.
- Kruglāča f.
Kruglica: Kruglica f. } šlj. malena
- Kravica f. br.
Kravka f. Kr. i br.
- Kubina f. jab. žnda, kad nije zrela je kos, mata; deca se u zeli.
- Kubinjača f. jab. ovenohela, pagava, x. bela, rezka.
- Ledenica f. jab. srednja, hrdjasa
- Lidrnica f. jab.
- Lisica f. jab.
- Lebnika f. jab.
- Lisica f. } jab.
Lisicna f.
- Madofija f. jab. cfr. mendafia Beloste, net sub jabuka 23.
- Magdalēnka f. jab. i Kr.
Magdalēnića f. Kr.
- Majmuška f. Kr.
- Makarija f. Kr. žnda; cfr. Belostenc
 buška ii.
- Makavšica f. Kr. drobna, mekana
- Malanjka f. br.
- Malomešnica f. Kr.
- Mandalēnića f. } jab. cfr. magdalēnka.
Mandalēnka f.
Mandalēšića f.
- Margelinške jabuka.
- Margetišića f. Kr.
- Mēdanjka
Mēdenjka } Kr.
- Mēdenjka f. šlj. rana.
- Medmešica f. jab. i Kr.
- Medunika f. jab.
- Mekkiš, m. or.
- Meklična i. meklično jabuka.
- Mēmešnica f. Kr; cfr. medmešica.
- Mešne jabuke, želo, med mešami.
- Melika f. jab. cfr. meklična.
- Mišanka f. jab.
- Miškarica f. jab.

- môdrešćica f. šlj.
môkavka
môkošćica } Kr. (mukavka od muka:
mokovina } malya?)
mokufica }
mudáča f. šlj. zrela oko Magdalenja.
miškatica
miškatica } jab. cfr. Beloslanc neb
miškatinika } jabuka is.
miškčina f. jab. bielozelena.
miškinja f. jab.
miškuta f.
miškutnica } jab.
nemeška i nemiška f. Kr.
njančica f. Kr.
obrotarica f. jab.
obrišnička f. jab.
okruglica f. = Kruglica.
ošljaga f. šlj.
ošljara f. šlj. polak crvena polak žuta
ošujka f. jab.
ovsenka f. Kr. cfr. zobénka.
- pesovka f. šlj. okrugla drobna.
pešanjka
peščanjka } Kr.
petrošćica
petrováča } Kr.
petrovčica }
petrovka f. jab. i Kr. zrela
 K Petrovu.
pisanića f.
pisanička f. } jab.
pisanka f. }
pišivka f. Kr.
pogačnica f. jab. raba za pogace.
pogačóna
pogačónka } jab.
potrkva f. Kr. (butterbim?)
praprotnica f. šlj.
pragčnica f. jab. cfr. palaska.
préprotnica
preprutnica } šlj. polak biela a polak
 crvena; cfr. praprotnica.
prisednjáča f. jab.
prosenjáča f. Kr.
protnica f. jab. biela debela torba,
 žimi se jede.

- repmica f. jab.
resika f. jab.
reška
rešica } jab. rezka.
reznjāca f. jab.
rodniĳa f. šlj. orjena drobna
rožnovica f. jab.
ružmarinka f. jab.
skilika f. jab.
smida f. jab.
srebljika f. Kr.
stajničarica f. Kr.
stučika f. jab. i Kr.
stučnica f. jab. duga žuta
šafriņjka f. Kr.
šapuliĳa f. jab.
semendija f. Kr.
šilika f. jab.
široklijāca f. jab.
škrebūtika f. jab.
špaika f. šlj.
špenzli m. pl. šlj. žute duge.
- špiclin, m. jab.
špicāk m. Kr.
štrjēņjka f. Kr.
štucelin f. m. jab.
stučika f. jab.
 s dolje strane špicāka
tafetnica, tafolnica, tofetnica f. i
tikvenica f. Kr.
tikuņjāca, f. Kr.
tikuņšćica f. Kr. cfr. šelostence ml
 kuška g. tikvenčica.
trdaća f. jab.
trdiĳna f. jab.
trdiĳka f. jab. torba kao kamen,
 zimi se žide; i tr.
trnošlavka f.
trnošlak, m. } šlj.
trnošljaska f. }
trajāćnica f. šlj.
velikomiĳnica f. Kr.
venika f. jab. posve zelena.

vidrica f. jab. zelena.

vivodnica f. jab.

vrbika f. jab.

vtičarica f. tr.

visina f. jab.

zelèec m. jab.

zelenika f. jab. debela tvrda zelena,
mljena niša.

zelenka f. šlj. okrugla zelena

zelenšćica f. jab.

zemlénica f. kr.

zimica f. jab. i kr. kručke su debela
tvrde, zimi se kuhaju.

zimičnica f. šlj.

zimika
zimšćica f. } Kr.

zobenica f. jab. zrela kad zob
zasje.

zobénka f. Kr. i jab; vfr ovsenka.

železnica f. jab.

žetoone jabuke, ovsnkaste.

žetvénka f. jab.

žitnica f. Kr.

žutáča f. šlj. čisto žuta

žutáncićica f. jab.

žutíka f. Kr. šlj. i tr.

žutljíka f. jab. debela.

LITERATURA

1. Vramčeva djela »Kronika« (1578.) i »Postilla« (1586.) dostupna su u pretisku. Pretisak »Kronike« i »Postille« objavili su Zavod za znanstveni rad HAZU, Varaždin i Kršćanska sadašnjost, Zagreb. Za pretisak priredio i predgovor objema knjigama napisao Alojz Jembrih. »Kronika« je objavljena 1992., a »Postilla« 1990.
2. Habelićev »Dikcionar ili reči slovenske« u pretisku je objavila Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.
3. Belostenčev rječnik »Gazophylacium...« (1740.) također je objavljen u pretisku 1973. pogovornom raspravom Josipa Vončine.
4. Sušnik-Jambrešićev rječnik »Lexicon latinum...« (1742.) pretiskom je objavljen 1992., izd. Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta u Zagrebu.
5. U povijesti slavistike Valjavec je poznat kao leksikograf, paleograf, priređivač kritičkih izdanja starih pisaca hrvatskih i kao akcentolog. Pri uređivanju Akademijina Rječnika naslijedio je Đ. Dančića te je obradio 100 stranica drugog sveska do riječi da. Usp. Tomo Maretić, Crtice o rječniku naše akademije, ljetopis JAZU, knj. 31, svez. 1, Zagreb 1946., 25. i dalje.

6. O Valjavcu kao prijenosniku Akademijina Rječnika v. Alojz Jembrih, Hrvatski filološki aspekti, Mala teorijska biblioteka, knj. 39 Izd. Centar »Revija«, Osijek, Čakovec, 1990.
7. Vidi A. Jembrih, Rukopisno kajkavsko jezično blago Matije Valjavca, KAJ, br. 5-6, Zagreb 1992., 17-26.
8. Vidi Valjavčeva pisma objavljena u djelu pod bilješkom 6. ovdje.
9. U Belostenčevu rječniku »Gazophylacium« (1740.), kajkavsko-latinskom djelu, str. 134 pod natuknicom Jabuka 23. čitamo: »jabuka mandafija, pomu curmundulu, vulgo mandafium«. vidi pretisak Belostenčeva rječnika u izdanju »Liber«-»Mladost«, Zagreb 1973.
10. Belostenec, isto kao u bilj. 1, pod 16. »jabuka muskatelna, muskatnica, pomum apianu«.
11. Pod natuknicom hruška 14. »hruske, bosanke pyra bonsensia«. Riječ je o sadnici donesenoj iz Bosne.
12. Pod natuknicom hruška 11. Belostenec ima »hruska makaria sementinum, achras serontinum«.
13. Belostenec, pod hruška 8. »hruska tikvenchica, pyra cucurbitinum«.
14. Pasja vrućina u mjesecu srpnju.

Adresa autora - Author's address: Primljeno - Received: 23. 11. 2003.
Prof. dr. sci. Alojz Jembrih
Žerjavec lug 13, Sesvete